

***Анотація.** У статті на основі звернення до праць Н.Лумана і насамперед його праці “Легітимація шляхом процедури” досліджені методологічні особливості та концептуальні засади процедурної легітимації владних рішень. При цьому з’ясовано, що методологічне ядро процедурної легітимації політичної системи становить її самолегітимація на основі власних рішень. При цьому необхідною умовою самолегітимації політичної системи постає чинник «навчання» індивідів сприймати рішення політичної влади як передумови своєї поведінки.*

***Ключові слова:** процедура, редукція комплексності, соціальна система, істина, консенсус, медіум комунікації.*

***Аннотация.** В статье на основе обращения к работам Н.Лумана и прежде всего к его работе «Легитимация через процедуру» исследованы методологические особенности и концептуальные принципы процедурной легитимации решений власти. Встановлено, что методологическое ядро процедурной легитимации политической системы составляет ее самолегитимация на основе собственных решений. При этом необходимым условием самолегитимации политической системы выступает фактор «научения» индивидов воспринимать решения политической власти в качестве предпосылок своего поведения.*

***Ключевые слова:** процедура, редукция комплексности, социальная система, истина, консенсус, медиум коммуникации.*

Розвиток наукового знання та мистецтв в епоху Відродження спричинив модернізаційні процеси, які супроводжувалися секуляризацією всіх форм суспільного життя взагалі та сфери легітимаційних засад соціальних інститутів зокрема. За цих умов легітимаційний потенціал сакрального поступово перебирає на себе механізм позитивного права, на якому починаючи з Нового часу дедалі більш в zasadничується формально-процедурний тип легітимації політичної влади, у межах якого визрівають дві парадигмально протилежні лінії процедурної легітимації. З одного боку, гобсівська, що закладена на іструментально-стратегічному розумі, яка своєї довшеної форми набуває в системній теорії Лумана, а з іншого - кантівська, закладена на формальних принципах розуму. У сучасній політичній філософії на основі трансформації кантівського трансценденталізму фундаторами комунікативної практичної філософії запропонована концепція дискурсивної етики, в понятійних межах якої реалізується формально-процедурна легітимація соціальних інститутів на засадах комунікативного розуму. З певним застереженням можна стверджувати, що на вітчизняних філософських теренах дискурсивно-процедурна форма легітимації вже достатньо відома завдяки здійсненню перекладам праць фундаторів комунікативної філософії та науковому доробку насамперед А.М.Єрмоленко [1].

У статті ставиться на меті розкрити методологічні підходи та концептуальні засади процедурної легітимації Нікласа Лумана у контексті його системної теорії, яка у вітчизняному філософському дискурсі ще не отримала докладного аналізу. У такий спосіб у фокусі нашого дослідницького інтересу опиниться передусім його праця “Легітимація шляхом процедури” [4], яка містить найбільш повну та системну розробку цієї концепції.

Ліберальна модель держави і суспільства, засадничена на ієрархізованій системі права, пов’язана з припущенням, що законодавчо врегульована процедура забезпечує легітимацію усіх законодавчо зобов’язуючих рішень. Причому роль процедури у сфері суспільства уподібнюється ролі угоди у сфері держави. Вважається, що завдяки своїй простоті і прозорості в умовах повсякденного практичного застосування ці інституції

здатні транслювати у майбутнє пов'язану з ними високу ступінь свободи і безпеки соціальних порядків. Відразу відзначимо, що Луман піддає рішучій критиці теорію суспільної угоди, відмовляючи їй у методологічній продуктивності як в юридичній, так і історичній площині [3, 24]. Щодо процедури, то тут він ставить перед собою завдання перевірити у системно-теоретичній поняттєвій перспективі ліберальну тезу про її легітимуючі спроможності. Він виходить із припущення, що суспільство вже не легітимує своє право через інваріанти наперед знайдених істин, а тільки або переважно шляхом участі у процедурі. Класичним вченням процедури, які мету її зводили до пошуку істини, Луман протиставляє соціологічну теорію процедури, яка розглядає істину в якості механізму, причому одного серед інших функціональних механізмів трансляції редукції (спрощення) комплексності сучасних систем (I). Експлікація цих питань підводить нас до розгляду методологічних особливостей та концептуальних засад процедурної легітимації владних рішень, яка становить одну із головних ознак сучасної політичної системи (II).

I

Ліберальні теоретики держави не зуміли розв'язати проблему надання переваги формально-процедурним чи фактичним критеріям у прийнятті правильних рішень. На основі аналізу трьох найважливіших видів процедур, що являють собою несучу структуру політичних систем, таких як політичні вибори, парламентське законодавство і судовий процес, Луман доходить висновку, що спільною основою цих настільки різних процедур є "співвіднесення з істиною або справжньою законністю (Gerechtigkeit) як метою" [4, 18], що й становить ядро класичних уявлень про процедуру.

З іншого боку, у цих процедурах залишається нез'ясованим питання: як практично можна гармонізувати досягнення істини як мети із засобами її досягнення? Ця сумнівність найбільш виразно проступає у процедурах політичних виборів та парламентському законодавстві, оскільки досвідом оспорується припущення про те, що конкуренція за посади у випадку політичних виборів здатна привести до посад найкращих із претендентів, а конкуренція думок в процесі вільної дискусії парламентського обговорення гарантує прийняття істинного рішення.

Луман відкидає припущення про те, що метою процедури є відкриття істин, завдяки цьому отримує можливість безпосередньо дослідити новим соціологічним способом функції процедури у справі легітимації рішень. Практичну значимість істини він локалізує межами правової процедури (Verfahrensrecht), не припускаючи аргіогі, що процедура служить істині. У соціологічній площині істина тлумачиться ним лише як одна серед інших цінностей, а точніше - як соціальний механізм, який забезпечує рішення. У виконанні цієї функції і з точки зору цієї функції її можна порівнювати з іншими механізмами як чинниками легітимації. Розглянемо спочатку як тлумачиться роль істини у соціальних відносинах.

Соціологічна концепція процедури органічно вписана в категоріальну структуру системної теорії Лумана. Він виходить з того, що світ постає для людини надмірно комплексним, сповненим непередбачуваних можливостей та наслідків. Сучасне суспільство є функціональною автономізацією і оперативною замкненістю важливих субсистем - від сім'ї до політики і релігії. Операційна автономність суспільної системи, який протистоїть навколишній світ, як на рівні структурному, так і на рівні функціональному є ознакою аутопойезису систем [3, 70].

В умовах дедалі більш зростаючої комплексності суспільства кожна окрема людина для осмисленого орієнтування і розбудови свого способу життя намагається переймати селективну діяльність інших. Себто індивід сприймає в якості належної поведінки осмислену діяльність (смысл) інших, що була обрана ними серед інших можливостей.

Трансляція смислу може здійснюватися за допомогою різноманітних соціальних механізмів, які у нерозвинутих суспільствах ще невіддиференційовані один від одного і утворюють цілісну “конструкцію реальності”. Однак у міру зростання комплексності суспільства відбувається диференціація і специфікація цих механізмів. Тоді суспільна система починає продукувати кожним своїм проявом комунікацію. Отже, Луман характеризує виникнення сучасних суспільств за допомогою цих понятійних засобів “еволуційно-теоретично як аутопойетичне віддиференційовання неймовірних форм комунікації” [6, 155]. У цьому процесі визначна роль відводиться медіумам, які покликані піклуватися або за розширення (це передусім писемність і друк), або за ймовірність успіху комунікативно-процесуального смислу (влада, гроші, істина та любов). Щодо смислу, то він як медіум комунікації співвідноситься з істиною і покликаний транслювати уявлення на ґрунті інтерсуб’єктивно належних достовірностей і в цій формі строго відділяється від прийняття уявлень, джерелом яких є персональні симпатії, членство в окремих організаціях чи належність до влади. За цих умов деякі із уявлень і, насамперед, цілі і цінності, втрачають відношення до істини і з цим загострюється проблематика інших механізмів. На цьому фоні здобувають невідому раніше радикальність питання особистості в соціальних відносинах та питання легітимності влади.

За традиційними уявленнями істина ангажувала (зв’язувала) людину як людину в нерозчленованому смислі. Однак новочасна специфікація механізму істини вимагала вже більш точного визначення цього ангажементу. Він не стосується більше конкретної індивідуальності людини (наприклад, кохання) та її соціального статусу або її ролей (як членство) та здатності ствердження (приміром, як влада), а стосується виключно її суб’єктивності. Отже, “в питанні істини людина ангажована як суб’єкт, який вважається носієм смислу світу (і, відповідно, не вважається такою, якщо заперечує істини)” [4, 24]. У цій специфікації функцій жодна процедура не може бути позбавлена смислу, інакше вона б втрачалася в безбережності щоразу інших можливостей. Разом з тим, певні селективні сприйняття смислу та деякі висновки мають оцінюватися як належні. Йдеться про те, що завжди існує смисл, який не можна заперечити, не втративши, водночас, соціальної релевантності для своєї думки і всякої здатності для інтерсуб’єктивного зв’язку. На цій підставі значною мірою успіх комунікативної поведінки у багатьох процедурах пов’язується із спроможністю її так групувати гарантований смисл, щоб це звужувало поле прийняття відповідальних рішень.

Тут ми можемо зробити проміжний висновок. На відміну від класичного розуміння, істина тлумачиться Луманом як здатність транслювати редукцію комплексності у соціальних відносинах, звужуючи тим самим поле прийняття рішень за допомогою законодавчо врегульованих процедур. Однак не варто вважати, що соціологічна теорія процедури вичерпується питанням істини, яка немовби несе на собі весь тягар розв’язання проблем в інтерсуб’єктивно примусовій достовірності. Разом з механізмом істини як абстрактно-функціональною точкою співвіднесення, ця теорія включає також інші функціонально еквівалентні механізми трансляції редукованої комплексності, зокрема, механізм влади. Торкаючись владного механізму ми впритул наближуємося до проблеми її легітимації.

Але спочатку декілька слів про специфіку цих механізмів. Можновладець мотивує підлеглих приймати його рішення в якості передумов їх поведінки. А це означає, що ці рішення приймаються в якості обов’язкових селективно із сукупності можливих альтернатив поведінки. Відтак влада постає саме механізмом трансляції селективної діяльності, яка розкривається в її рішеннях. Проте у площині інтерсуб’єктивної трансляції влада має інші підстави порівняно з істиною. Істину приймають без особливих мотивів, із поваги до так-буття. Щодо влади, то в міру втрати нею релігійного та метафізичного прикриття, вона вже не може зображуватися як наслідок

так-буття світу, проти якого було б безглуздим чинити опір. Її рішення сприймаються суб'єктами як рішення інших суб'єктів. І тому для того, щоб вони були прийняті в якості передумов власної поведінки, необхідно апелювати до мотивів та обґрунтовувати їх перед собою та іншими. У міру зростання комплексності суспільства шляхом встановлення нових істиннісних смислових структур (наприклад, позитивного права), потреба в мотивах і раціоналізації поведінки дедалі більш зростає. І ця потреба вже не може ґрунтуватися тільки на істинності деяких передумов рішень. Відтак цілком природно запитати: чи не можна здобути у процедурі такі додаткові підстави для прийняття владних рішень, які б спонукали владу до правильних рішень і легітимували їх, не здійснюючи фактичного примусу? Але у такому разі, “метою законодавчо регульованої процедури має постати - зробити редукцію комплексності інтерсуб'єктивно трансльованою як шляхом істини, так і шляхом формування легітимного впливу на владні рішення” [4, 26].

II

Поняття легітимності виникає у середньовіччі у сфері права для захисту влади від узурпації. У такий спосіб легітимність цілком ототожнювалася з володінням фактичної влади. Сучасне розуміння легітимності, за Луманом, пов'язане з чисто фактичним розширенням переконання про чинність (Gültigkeit) права, про обов'язковість певних норм чи рішень або про значення принципів, на яких вони виправдовуються. Проте, залишається незрозумілим - як практично можна поширити фактичне переконання про правильність або зобов'язуючу силу рішень на загал за умов, коли тільки деякі вирішують? Очевидно, що жодна політична система не може сподіватися панувати тривалий час спираючись лише на фізичну силу примусу. Вона має, скоріше, шукати консенсусу. Однак, як виявляється, не може слугувати для цього надійним опертям і консенсус, що базується на актуальній, себто “випадковій” конкуренції інтересів. Потенціал суперечливого якимось чином має бути нейтралізованим. Консенсус і примус володіють для цього досить обмеженими ресурсами. На переконання Лумана, не можна досягти їх простого поєднання, як неможливо пояснити за їх допомогою і факт інституціоналізації легітимації. Під час прийняття конкретних рішень дійсні мотиви і точне співвідношення прийняття їх із страху, чи то із згоди нерідко дуже важко з'ясувати. Саме у цьому аспекті він вбачає соціологічну проблему, а саме: невизначеність чинників та узагальнення легітимації до майже невмотивованого прийняття рішень подібно до того, як це мало місце у випадку з істиною. На цій підставі легітимація тлумачиться ним як “узагальнена готовність терпіти змістовно ще невизначені рішення у межах деякої шкали толерантності” [4, 28].

Однак, виникає питання: що лежить в основі цієї готовності приймати рішення? - Психологічний мотив покори або результуючий чинник дії різноманітних соціальних механізмів, що урівноважують надзвичайно гетерогенну констеляцію мотивів? Слід зазначити, що із вчення М.Вебера про раціональну легітимацію на основі віри в легальність встановленого порядку не можна достатньою мірою пізнати - яким чином можна соціологічно забезпечити легітимність такої легальності. Він залишив відкритими не тільки соціальні механізми, за допомогою яких можна стабілізувати будь-яке позитивне положення. В його соціології права окрім посилянь на формалізацію значущості права ми не знайдемо розробленого аналізу законодавчо встановленої процедури як легітимуючого механізму. До Лумана такі розробки не були запропоновані також ні соціологією, ні соціальною психологією.

Відзначимо головні теоретико-методологічні засади луманівської концепції легітимації шляхом процедури.

1. За умов високо комплексних і безперервно змінюваних соціальних систем, легітимація політичної влади вже не може здійснюватися за допомогою моральних

важелів; вона має продукуватися самою політичною системою, себто за допомогою її зобов'язуючих рішень, які приймаються в якості передумов поведінки. Отже, місце традиційних обґрунтувань природного права або формально-обмінних способів досягнення консенсусу щодо рішень заступає процедурний спосіб легітимації їх на основі рівності шансів. Причому процедури забезпечують загальне визнання рішень і прийняття їх в якості зобов'язуючих незалежно від того, наскільки вони можуть задовольняти окремих індивідів.

2. Методологічно багатообіцяючим постало запровадження чіткого розрізнення між прийняттям передумов рішень, з одного боку, та прийняттям самих рішень – з іншого. Важливість цього розрізнення полягає в тім, що для легітимуючого процесу, який оперує Так/Ні-умовами, має велике значення, що ці умови спираються тільки на передумови рішень або також і на самі рішення. Йдеться про те, що можна схвалювати принципи і норми, із яких “виводиться” рішення, а самі рішення все ж відхилити, оскільки вони приймаються логічно неправильно - на основі хибних міркувань чи базуються на хибних фактах. І, навпаки, можна прийняти рішення цілком нейтрально без врахування цінностей, на які вони посилаються, або навіть відхиливши підстави їх як загальні правила рішень. Власно кажучи, позитивація права, себто теза, що будь-яке право встановлюється шляхом рішення, відповідає поняттю легітимності закладеному на визнанні рішень як зобов'язуючих.

3. Рішення приймаються на основі визнання передумов рішень. Відтак закони, акти управління, судження та ін. - як рішення - є легітимними, якщо і оскільки визнається, що вони мають вважатися зобов'язуючими і кладуться в основу власної поведінки. Отже, несучим елементом процедури постають поняття визнання або прийняття. Проте, поняття прийнятності рішень має бути формалізоване у відповідності з рівнем комплексності сучасних суспільств. Йдеться про те, що приймаючи певне рішення як передумову своєї власної поведінки, індивіди одночасно відповідним чином переструктурують свої очікування шляхом зміни переконань, абстрагування від правил опрацювання переживань, перетлумачення минулого. Все це свідчить, що в основі визнання лежить процес навчання.

4. Легітимація рішень тлумачиться як ефективно, по можливості вільне від порушень навчання в соціальній системі. Навчання тут значиме в аспекті впливу самої системи, що приймає рішення, на їх легітимацію. Рішення політико-адміністративної системи – як субсистеми суспільства – шляхом програмування навчального процесу, переструктуровують суспільні очікування. Причому ефективність діяльності цієї субсистеми значною мірою залежить від того, що їй вдається вмонтувати нові очікування в структуру інших систем – особистості або соціальну систему у цілому, - не викликаючи у них значних функціональних порушень. Принагідно зазначимо, що самолегітимуючі претензії системи на основі підкорення знання критерію ефективності категорично заперечив з позицій легітимації шляхом паралогії Ж.-Ф.Ліотар: “... теория систем и предлагаемый ею тип легитимации не имеют под собою никакой научной базы” [2, 146].

Із визначення легітимації рішень як інституціоналізованого процесу навчання, що врухомлює переструктуралізацію очікувань, стає зрозумілим, чому легітимність у цьому контексті ґрунтується не на особисто відповідальному переконанні, а – на соціальному кліматі, який інституціоналізує визнання зобов'язуючих рішень як самоусвідомлення офіційного правового рішення. Однак із цього аж ніяк не випливає, що легітимація шляхом процедури є виправдовуванням через процедуру права, хоча процедура і передбачає юридичне регулювання; скоріше йдеться про переструктуралізацію очікувань шляхом фактичного комунікативного процесу, що протікає в реальному законодавчо врегульованому просторі. Інструментом адекватного

(системного) опису цього емпіричного стану справ постає соціологічне поняття процедури як системи.

5. Під соціальною системою розуміється така відкрита комплексність редукованих зв'язків дій, що частково керується на власних засадах, а частково на засадах, обумовлених зовнішнім середовищем, яке принципово не піддається управлінню [5, 188]. Як бачимо, найважливішою ознакою системи є “відношення до комплексності світу”, під якою постулюється сукупність можливостей, що виділяються для фактичного пізнання у світі (комплексність світу) або в окремій системі (системна комплексність). Функція редукції комплексності реалізується насамперед шляхом формування структури генералізації очікувань поведінки, які розгортаються у трьох вимірах: часовому – на тривалий час, предметно - для різних ситуацій і соціально - для багатьох персон.

Поняття процедури тлумачиться як особливого виду соціальна система, в якому зінтегровані конкуруючі до того в юридичній догматиці концепти дії, ситуації та відношення. Основу структури системи процедури становлять загальні норми права, чинні для багатьох процедур. Однак ці норми не є вже самою процедурою, а виправдовування за їх допомогою не є вже легітимацією шляхом процедури. Вони покликані спростити майже безкінечну кількість можливих способів поведінки настільки, що стає можливим без докладних попередніх перемовин про сенс і ціль зборів привести в рух окремі процедури як системи, визначити їх тематику і межі та ознайомити з ними учасників.

Серед інших системних ознак процедури слід назвати автономність її, наявність в ній елементів ритуалу, перейняття соціальних ролей, публічність та непередбачуваність її (результату). Усі системні ознаки процедури мають діяти разом, щоб вона досягла успіху. У процедурі відбувається інституціоналізація соціального конфлікту. Відтак головною функцією її постає спеціалізація незадоволеності громадян, подрібнення і абсорбція протестного потенціалу за допомогою виключення упередженості та невизначеності наслідку. Саме невизначеності змісту рішення шляхом процедури Луманом надає особливої ваги, називаючи її двигуном та “спонукаючою силою процедури, безпосереднім легітимуючим чинником” [4, 116].

На закінчення зробимо деякі узагальнення.

Всупереч класичним вченням процедури, які функцію її вбачали у відкритті істини у сенсі справжньої законності, він тлумачить істину тільки одним серед інших соціальних механізмів, покликаних транслювати редукцію комплексності соціальних відносин в інтерсуб'єктивній площині. За умов зростання комплексності суспільства, що супроводжується змінюваністю правового коду та втратою метасоціальних гарантій стабілізації соціального порядку, легітимація політичної системи все більше спирається на потенціал ефективності рішень самої цієї системи. Легітимація є інституціоналізацією визнання її рішень як зобов'язуючих; у цьому розумінні процедура оцінюється в якості важливого доповнення позитивації права, оскільки здатна пом'якшувати соціальну випадковість та раптовість рішень адміністративно-правової системи.

Відтак у соціологічній площині під процедурою розуміється особливий вид соціальної системи, сутність якої становить смислова зв'язність фактичних дій її, що забезпечує незалежно від міри задоволення окремих рішень, генералізацію визнання, яке спричиняє прийняття рішень системи в якості зобов'язуючих. У цьому контексті під легітимацією шляхом процедури мається на увазі прийняття зобов'язуючих рішень у власній структурі рішень системи; вона значною мірою залежить від наповнених передумовами структур і через це постає надзвичайно складною і неоднозначно детермінованою. Процедурний спосіб легітимації у перспективі соціальних змін

здатний уможливити сучасне і гарантувати стабільність майбутнього соціального порядку. Проте, це аж ніяк не означає, що легітимація шляхом процедури призводить до реального консенсусу, до суспільної гармонії поглядів на право і справедливість. Легітимацію, за Луманом, не слід розуміти як повну “інтерналізацію” деякої інституції. В основі генералізації визнання рішень як зобов’язуючих лежить процес навчання соціальної системи - як переструктуралізація в реальному, юридично врегульованому комунікативному процесі правових очікувань в структурі системи особистості. Причому, цей процес значною мірою може ставати індиферентним від схвалення чи заперечення окремим індивідом необхідності змінювати свої очікування у відповідності з системною вимогою. Йдеться про тенденцію дедалі більшого роз’єднання систем індивідуума і соціуму як результат зростання комплексності: “У такий спосіб соціальний порядок здатний значною мірою ставати незалежним від своєрідності індивідуальних особистостей як систем мотивації і саме тому уможливорює чітку індивідуалізацію особистостей” [4, 119]. На цьому базується своєрідність інституціоналізації конфлікту в легітимації шляхом процедури. За допомогою таких системних ознак процедури як перейняття соціальних ролей, автономність, принцип публічності, невизначеність результату здійснюється ізоляція окремого індивіда, подрібнення і абсорбція конфліктного потенціалу. Індивід який би волів вчинити протест проти зобов’язуючого рішення, не може розраховувати на підтримку інших. Найчастіше він здобуває славу впертої, прискіпливої та безглуздої людини. За умов процедурного регулювання соціальних відносин, проблемна ситуація не поширюється на інших; протест тематично і соціально локалізується окремим індивідом і не сприймається як заперечення певного інституту у цілому. А це означає, що суть соціальної функції механізму розв’язання конфліктів полягає не у формуванні певних психологічних процесів прийняття рішень, а скоріше в імунізації соціальної системи проти цих процесів за допомогою процедури. Звідси стає зрозумілим, чому “успіх легітимації шляхом процедури пов’язується не з тим, щоб шляхом процесу селекції визначити невизначене майбутнє, а, насамперед, - з уможливленням витримати невизначене майбутнє” [4, 232].

І насамкінець. Концепції легітимації шляхом процедури Лумана та дискурсивно-процедурної легітимації Апеля-Габермаса оперують багатьма однаковими термінами, як-от: процедура, комунікація, смисл, передумови рішень, консенсус, навчання тощо. У зв’язку з цим неабиякий інтерес становить здійснення компаративного аналізу наповнення цієї термінології конкретним змістом у парадигмах, відповідно, системної і комунікативної раціональності. На наш погляд, таке дослідження пропонує евристично плідну перспективу для відповіді на запитання: якою мірою ці концепції можна розглядати в якості комплементарних?

Література

1. Єрмоленко А.М. Комунікативна практична філософія. Підручник. – К.: Лібра, 1999.- 488 с.
2. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна: Пер. с фр. - СПб.: Алетейя, 1998. - 160 с.
3. Луман Н. Общество как социальная система. Пер. с нем. / А. Антоновский. М.: Издательство «Логос», 2004. – 232 с.
4. Luhmann, Niklas. Legitimation durch Verfahren. Neuwied-Berlin. 1969. – 261s.
5. Luhman N. Zweckbegriff und Systemrationalität. Über die Funktion von Zwecken in sozialen Systemen, Tübingen 1968.
6. Rustemeyer, Dirk. Ohne Adresse: Die Gesellschaft der Gesellschaft der Systemtheorie // Philosophische Rundschau, Band 46 (1999). – S. 150-163.